

Ecaterina PIHUROV

LOCUIȚA TRADIȚIONALĂ A ROMÂNILOR DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN: SURSELE ȘI ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI (II) *

CZU: 398.341(=135.1)(091)

<https://doi.org/10.52603/rec.2024.36.17>

Rezumat

Locuința tradițională a românilor din spațiul Pruto-Nistrean: sursele și istoriografia problemei (II)

Locuința românilor a fost la început obiectul observațiilor călătorilor străini. În afară de misiunea diplomatică pe care aceștia o îndeplineau în țările române, ei dispuneau de curiozitatea specifică străinului de a cunoaște modul de viață al locuitorilor țării vizitate. Astfel, solul polon W. Chrzanowski în călătoria sa spre Iași, capitala Moldovei, observă de-a lungul Prutului sate bine populate cu case frumoase (1780). După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (1812), descrierile de călătorie au devenit mai amănunțite, pentru că erau scrise de oameni de stat, savanți trimiși special pentru a aduna informații despre teritoriul nou-anexat. Dintre aceștia îi menționăm pe N. I. Nadejdin, A. Zașciuk, V. L. Dedlov. În perioada interbelică, Institutul Social Român, regionala Chișinău desfășura cercetarea satelor folosind metoda monografică. Studiile despre locuințele din satele Nișcani și Copanca au fost publicate în cele două tomuri ale Buletinului Institutului. În perioada sovietică istoriografia problemei cunoaște lucrări fundamentale. Autorii accentuează influențele slavilor de est și sud asupra evoluției locuinței moldovenești, trasând multiple paralele. Perioada post-sovietică în istoriografia problemei este etapa în care apar articole pe subiecte diverse privind locuința moldovenilor, monografii privind decorul și ornamentica, dar și lucrări de sinteză.

Cuvinte-cheie: locuința tradițională, români, spațiul Pruto-Nistrean, surse, istoriografie.

Резюме

Румынское традиционное жилище Днестровско-Прутского междуречья: источники и историография проблемы (II)

Румынское жилище вначале являлось объектом наблюдений иностранных путешественников. Помимо дипломатической миссии, выполняемой в румынских государствах, ими двигало любопытство, присущее иностранцам: они хотели познать образ жизни местных жителей. Так, польский посол В. Хржановский во время своего путешествия в Яссы, столицу Молдавии, наблюдал вдоль Прута густо населенные села с красивыми домами (1780). После аннексии Бессарабии Российской империей (1812) описания путешествий стали более подробными, так как над ними работали государственные деятели, ученые, посланные императором для сбора информации о вновь присоединенной территории. Среди них можно назвать Н. И. Надеждина, А. Защука, В. Л. Дедлова. В межвоенный период исследования села монографическим методом проводил Кишиневский филиал Румынско-

го общественного института. Исследования жилищ в селах Нишкань и Копанка были опубликованы в двух томах «Вестника института». Историография советского периода отличалась фундаментальными работами. Авторы, проводя многочисленные параллели, подчеркивали влияние восточных и южных славян на эволюцию молдавского жилища. Постсоветский период в историографии проблемы – это время появления статей на различные темы, связанные с молдавским жилищем, монографий по декору и орнаменту, а также обобщающих работ.

Ключевые слова: традиционное жилище, румыны, Прото-Днестровское пространство, источники, историография.

Summary

The Romanian traditional dwelling in the Prut-Dniester space: sources and historiography of the issue (II)

The Romanian house was initially an object of observation for foreign travelers. In addition to the diplomatic mission carried out in the Romanian states, they were driven by the curiosity inherent in foreigners to learn about the way of life of the local inhabitants. Thus, the Polish envoy W. Chrzanowski on his journey to Iași, the capital of Moldova, observed densely populated villages with beautiful houses along the Prut (1780). After the annexation of Bessarabia by the Russian Empire (1812), travel descriptions became more detailed, as they were written by statesmen and scientists sent by the emperor to collect information about the newly annexed territory. Among them we mention N. I. Nadejdin, A. Zașciuk, V. L. Dedlov. During the interwar period, the Chisinau branch of the Romanian Social Institute conducted monographic research of Moldavian villages. Researches on the dwellings in the villages of Nișcani and Copanca were published in the two volumes of the Institute's Bulletin. The historiography of the Soviet period was distinguished by fundamental works. The authors emphasized the influence of the Eastern and Southern Slavs on the evolution of the Moldavian dwelling, drawing numerous parallels. The post-Soviet period in the historiography of the problem is the time of the appearance of articles on various topics related to the Moldavian dwelling, monographs on decor and ornamentation, as well as general works.

Key words: traditional dwelling, Romanians, Prut-Dniester space, sources, historiography.

În acest articol continuăm să analizăm sursele și istoriografia problemei locuinței tradiționale a românilor din spațiul Pruto-Nistrean. Astfel, modul de

viață, locuința, ocupațiile, tradițiile și alte aspecte ale vieții românilor au fost, inițial, obiectul observațiilor călătorilor străini. Călătorii străini erau diplomați, soli trimiși în Țările Române, iar când Basarabia a fost anexată Imperiului Rus, în 1812, călătorii erau nu doar diplomați, ci și oameni de știință, cărora li se încredința misiunea de a culege informații, de a face descrieri ale teritoriului, populației, grupurilor etnice. Lucrările acestora conțin mențiuni și despre locuințele moldovenilor. Perioadele interbelică, sovietică și contemporană sunt caracterizate de lucrări științifice detaliate, fundamentale și de sinteză privind locuința tradițională a moldovenilor.

Primul călător pe care îl vom menționa este solul polonez W. Chrzanowski, care își însemna notele de călătorie în scrisori. Acestea au fost publicate în poloneză la Varșovia în 1780 și traduse în română în 1930 de P. P. Panaitescu. Solul a călătorit prin Moldova, Bulgaria, Vechea Tracie până în Istanbul. În drumul său spre capitala Moldovei, Iași, solul a pornit din Hotin, a trecut prin satele Larga și Brânzeni, locuite de mahomedani (turci), apoi prin satul Costești, locuit de moldoveni și prin satul Ștefănești, sat care se reconstruiește, după ce fusese distrus în urma războiului. „Mergând dealungul Prutului am văzut peste tot sate bine populate cu case frumoase, toate formează priveliști din cele mai frumoase. <...> Păduri am văzut puține în regiunea Prutului. De aceea probabil nu vezi nicăieri în toată Moldova case de lemn. Toate satele și orașelele au casele de lut lipit” (Panaitescu 1930: 235).

În 1839, N. I. Nadejdin a călătorit în Basarabia cu scop de cercetare istorico-etnografică, reușind să descrie trecutul și modul de viață al populației locale. Următoarele referințe sunt dedicate locuinței: „Coliba de stuf a moldoveanului se remarcă prin ordine și curățenie. O veți găsi prea strâmtă pentru o întreagă familie; dar aduceți-vă aminte că aici este sudul, că treburile casnice se îndeplinesc afară, la aer curat, că moldovenii intră în casele lor doar pentru a înnopta. Decorul principal al interiorului caselor este patul familial și o ladă (сундук), de obicei vopsită în diferite culori și ornamente, depozitul celor mai prețioase comori ale casei. În acea familie unde se pregătește zestrea pentru fiica care crește, această ladă se pune în ungherul din față, și pe acesta se ridică, nu rareori până în pod, o grămadă de covoare multicolore făcute manual acasă – mărturie a bogăției și măiestriei miresei. În general covoarele aici sunt principalul lux al casei. Cu ele sunt acoperite podeaua și scaunele, care înlocuiesc băncile noastre. În culori, gustul poporului are predilecție pentru culori pestrițe și dungii” (Надеждин 1840).

Căpitan în armata imperială, membru al Socie-

tății de Istorie și Antichități din Odesa și al Societății Imperiale de Agricultură a Sudului Rusiei, precum și membru al Societății Geografice Imperiale Ruse, A. Zașciuk, și-a prezentat rezultatele cercetării regiunii Basarabia într-o lucrare publicată la Sankt-Petersburg în 1862. Comparativ cu descrierea locuinței făcută de N. I. Nadejdin, această descriere este mai detaliată, accentul fiind pus pe procesul de construcție al casei: „Țăranul moldovean locuiește într-o casă mică, curată, văruiată, din ceamur sau vălătuci numită casă, ce se construiește din chirpici din balebă și o mică cantitate de lemn. Pe locul unde se presupune că va fi casa, pentru ridicarea pereților se înfig în pământ pari de lemn, care se împletesc cu nuiele; după care această împletitură este unsă cu compus (ceamur). Ceamurul este făcut dintr-un amestec de pământ cu lut și paie tăiate și balebă de cal. <...> Începutul construcției unei case noi este însoțită de o ceremonialitate în multe locuri din Basarabia. Gospodarul care vrea să construiască o casă nouă cheamă toți cunoscuții din sat. Oaspeții adunați se împart în grupuri – una, sub muzica țiganilor, a artiștilor ambulante formează jocul (hora), iar în celălalt grup – oamenii pregătesc ceamurul și formează împletitura pentru noua casă, iar femeile se ocupă cu acoperirea împletiturii cu ceamur; în același timp, desigur, stăpânul îi servește pe lucrători cu vin. Este un obicei al moldovenilor-țărani, precum și al preoților, mănăstirilor și boierilor, chiar și la prelucrarea pământului, prin chemarea sătenilor la clacă” (Защук 1862: 457-458). Sunt făcute mențiuni despre planul casei (compusă din tindă, una sau două camere și cămară), interiorul casei mereu curat, pereții albi, absența coșului pentru fum la țărani săraci, și prezența acestuia doar la țărani înstăriți, prezența prispei în jurul casei, la fel ca la maloruși (Защук 1862: 458).

V. L. Dedlov a fost un călător rus, prozator. Într-o manieră literar-artistică acesta descrie călătoria lui prin Basarabia. Primul sat moldovenesc pe care l-a vizitat a fost Slobozia, unde locuiau 1500 de oameni și erau 400 de case. Autorul menționează că în afară de case, alte construcții nu mai sunt, cu excepția bisericii, și ea micuță. Străzile și gardurile lipsesc. Urmează descrierea caselor: „Casele sunt 2 sajeni în lungime (aprox. 4 m. – E. P.), 1,5 în lățime (aprox. 3 m. – E. P.) și seamănă, într-adevăr cu ciuperci. Pereții sunt de un alb impecabil, acoperișul din paie este ca o căciulă mare. La mijloc este ușa, în dreapta și stânga câte o fereastră. Și ferestrele și ușile sunt vopsite la margini, culorile fac cinste gustului moldovenesc. Culorile acestea sunt fie albastru, fie cafeiniu-roșietic, tonuri calde. <...> Interiorul casei-ciuperci este de o curățenie impecabilă. Podeaua, pereții și podul sunt unse neted cu lut” (Дедлов 1895: 133-

134). În același timp, autorul nu uită să menționeze prezența insectelor dăunătoare și să remarce primitivitatea decorului interior: „În construcție nu este nicio linie dreaptă, firele de ață în covor nu sunt drepte, ornamentul amintește desenul cu penajul păsărilor sau pielea popândăului”, precum și nivelul de dibăcie a moldoveanului, care nu depășește dibăcia cu care barza își face cuib pe acoperișul casei (Дедлов 1895: 134-135).

În perioada interbelică șase sate din diferite regiuni ale Basarabiei au fost subiectul cercetărilor monografice efectuate sub egida Institutului Social Român, regionala Chișinău. Rezultatele cercetărilor Institutului au fost publicate atât în revista „Viața Basarabiei”, în „Sociologie românească”, precum și în cele două tomuri ale Buletinului Institutului, care au reușit să fie publicate. În 1937, în primul tom al Buletinului este publicat studiul lui P. Guja privind satul Nișcani. Autorul descrie gospodăriile mazililor și cele ale țăranilor, folosind, în același timp, metoda comparativă în descriere. Este ușor de observat admirația autorului față de mazili și a gospodăriei acestora, iar comparația gospodăriilor mazililor cu gospodăriile țăranilor îi defavorizează pe ultimii.

Următoarele mențiuni sunt făcute despre ograda, poartă, gard, construcții auxiliare: „Gospodăria mazililor frapează prin gardul înalt din nuiete groase acoperite cu zăhății pentru a le feri de putrezirea rapidă, iar poarta frumoasă, înaltă te face să bănuiești că locuitorii acestui sat duc o viață retrasă, dar e și natural să fie așa, căci mazălii, fiind înstăriți, dispun de toate cele de care au nevoie. În același timp această viață retrasă se bazează și pe faptul că ei, fiind oameni de viță, caută să-și păstreze independența și mândria clasei sociale din care făceau parte odinioară. În ograda mazălului observi cu admirație ordine, curățenie și orânduială în toate. <...> Gospodăria mazălească se mai caracterizează printr-o ogradă mare, încăpătoare; în fața casei construcții dependente pentru unelte, iar în spatele casei nu lipsesc obișnuitele livezi cu pomi fructiferi, viță de vie, până chiar și zarzavaturi de tot felul. Încât adesea găsești o gospodărie împrejmuțată, ce are o suprafață de 5-7 ha. Gospodăriile mazălilor, în genere, sunt bine îngrijite, ceea ce nu se observă în schimb la țărani” (Guja 1937: 43-44). La „polul opus” stau gospodăriile țăranilor: „În mahalaua țăranilor foarte rar mai întâlnești acel gard impunător făcut din nuiete și acea poartă înaltă, lucrată chiar cu gust, care se întâlnește la gospodăriile mazălilor. <...> Gospodăria țăranului, de cele mai multe ori, e împrejmuțată de un gard sărăcăcios, dar câteodată și acela lipsește. <...> Ograda, din fața casei, nu este îngrijită: n-are multe dependințe fie pentru unelte, fie pentru cereale. Uneori nu găsim

decât la capătul casei o prelungire a acoperișului de care se servesc pentru a păstra puținele lor unelte” (Guja 1937: 44).

Următoarele observații sunt făcute, nemijlocit, despre casa țărănească: „Nu mai vezi casele frumoase cu cerdacuri în față, cu acele dependințe pentru unelte agricole și magazii de cereale. Dacă am compara chiar casele bătrânești ale mazălilor cu acele ale țăranilor, am vedea că acestea din urmă sunt mult mai modeste. <...> Casa e mult mai mică și rar acoperită cu șindrilă, ci mai mult cu paie sau stuf <...> pentru a feri casa de umezeală, acoperișul este prelungit în așa fel, încât prispa din fața păretelui totdeauna e protejată” (Guja 1937: 44). Din aceste ultime observații putem înțelege că în trecut casele țăranilor arătau, probabil, mai bine, semn că s-a produs o pauzizare a populației.

Deosebiri prezintă și interiorul locuințelor: „Observând interiorul casei țărănești, se constată și aici o mare diferență. Mazălul își are casa lui despărțită în mai multe camere cu podele. Camerele îi sunt împodobite frumos cu covoare bătrânești pe pereți și pe jos. Te frapează cum toate lucrurile din casă au locul lor; peste tot domnește curățenia și buna îngrijire. Cu totul altă impresie îți produce interiorul casei țărănești: la țăran casa e împărțită în două camere; în una locuiește familia, iar în cealaltă («casa mare») sunt păstrate lucrurile mai de preț; acolo sunt primiți oaspeții în zile mari. În genere aspectul interior e sărac: lipsa de podele, pereții adesea lipsiți de covoare, nu mai găsești mare ordine și îngrijire, ce le vezi adesea la mazăli” (Guja 1937: 45-46).

O altă deosebire care necesită o analiză separată este obișnuința țăranilor de a-și face căsoaie și bucătării de vară: „Mazălii nu obișnuiesc să-și facă căsoaie, precum țăranii, ei locuiesc în casă. Bucătăriile de vară sunt în gospodăriile țărănești, pe când mazălii gătesc în casă” (Guja 1937: 48).

Unica asemănare între cele două categorii de gospodării, după cum noi observăm, este orientarea caselor. Autorul menționează la începutul studiului că „gospodăriile sunt situate pe ambele părți ale văii Nișcanilor, iar casele sunt orientate adesea spre vale” (Guja 1937: 43).

Câteva gospodării din Nișcani aparțin țăranilor răzeși, care totuși nu se ridică la nivelul mazălilor, adică starea lor este la mijloc între cele două categorii sociale principale de gospodării: „Am putea doar semnala că între mahalaua țăranilor și cea a mazălilor se găsesc câteva gospodării ale țăranilor răzeși, care se prezintă aproape alături de cele mazălești, dar și aici totuși se observă, că țăranul, chiar fiind înstărit, este ceva mai inferior, ca gospodar, decât mazălul” (Guja 1937: 45).

Autorul a descris și materialele folosite în construcția caselor, precum și evoluția acestora în timp: „Regiunea pe care o ocupă satul, fiind în trecut în plin codru, lemnul a fost materialul de prima întrebuințare încă la întemeierea acestui sat. <...> Din 420 case din sat, 303 case sunt construite din furci. Mai târziu, când treptat se micșora cantitatea lemnului, a început să construiască din nuiele împletite și lipite cu lut. Acum, când nișcănenii nu mai pot procura în cantități suficiente nici nuiele, construcțiile încep a fi făcute din lampaci, chirpici sau cochileți. Actualmente sunt 108 construcții din chirpici și credem, că acest fel de material va fi întrebuințat din ce în ce mai mult, întrucât lemnul devine tot mai puțin cu defrișarea pădurilor. Se constată și câteva construcții din piatră, dar acelea sunt prea puține, abia 9, și sunt la cei mai înstăriți ai satului. <...> Acoperișul mai frecvent este acel din șindrilă: din totalul de 420 case, 302 sunt acoperite cu șindrilă, 84 case au acoperiș de stuf și ocoloți (snopi de paie de secară); 19 case de tablă, și cele mai noi – 15 au acoperiș de țigla” (Guja 1937: 46-48).

Descrierea gospodăriilor din satul Nișcani este o sursă de informații foarte valoroasă. Prezența categoriilor sociale, atât mai devreme, cât și în anii '30 ai secolului trecut a generat aspectul descriptiv-comparativ al cercetării.

Locuința din satul Copanca a fost cercetată de Gh. I. Năstase. Atenția autorului a fost îndreptată asupra materialului de construcție, și anume asupra tranziției de la casa din lemn spre locuința din pământ, din cauza reducerii pădurilor. Autorul face trimitere la o sursă din 1899, anume Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака (*Descrierea statistică a Basarabiei propriu-zise sau a Bugeacului*) care consemna în 1827 în Copanca o biserică, 3 case din piatră, 168 case din „gard de nuiele” și 10 bordeie de pământ (Năstase 1938: 179). Autorul consemnează două variante ale casei de pământ: „Ca o adaptare la materialul de construcție rămas în cadrul satului, după reducerea pădurilor, constatăm la Copanca o înlocuire treptată a casei de împletitură de nuiele și furci prin *casa de pământ*. Acest tip nou se înfățișează sub 2 variante: a) *casa de ceamur* – pereții căreia se ridică prin suprapunerea succesivă, pe măsura uscării și solidificării a unor straturi de pământ moale – mai mult sau mai puțin argilos – amestecat cu paie, până la înălțimea dorită; b) *casa de chirpici* – pentru care chirpicul, se pregătește din timp și se așează, uscat, cu lut moale între «rosturi», acestea din urmă alternând ca la construcțiile de cărămidă” (Năstase 1938: 180). Trecerea la casa de pământ a fost determinată și de poziționarea geografică în zona Nistrului de Jos, în nemijlocita apropiere de stepa Bugeacului: „Tranziția spre

locuința din pământ, de la cea din lemn a fost determinată de diminuarea pădurilor, dar și de influența stepei Bugeacului asupra satelor moldovenești de pe Nistrul de Jos. În stepa Bugeacului construcția caselor din pământ s-a impus ca o necesitate, din lipsa de pădure” (Năstase 1938: 182). La momentul desfășurării cercetării, a observației directe, cercetătorul a surprins procesul de tranziție de la casa din nuiele, care se mai păstra în vatra satului, la casa de pământ. Este acordată atenție specială acoperișului, copăncenii optând pentru acoperiș în 2 ape, nu 4 ape cum se făcea anterior (Năstase 1938: 182).

Perioada sovietică în istoria spațiului Pruto-Nistrean a coincis cu apariția lucrărilor etnografice fundamentale. Prima lucrare din perioada sovietică despre locuința moldovenilor este studiul lui M. Ia. Salmanovici. Sunt descrise materialele de construcție, tehnica de construcție, planul, interiorul, denumirea încăperilor. Autorul ajunge la următoarele concluzii: pentru populația locală este specifică locuința tricamerală, ce a evoluat din bordeiul semiîn-gropat unicameral. Când a început să fie construită la suprafață, locuința moldovenilor a devenit bicamerală (tindă + cămară), apoi la tindă s-a mai adăugat o cameră (tindă + cămară + casa mare). Locuința tricamerală este posibil preluată de la vecinii ucrainenii. În general tehnica, materialele, interiorul sunt asemănătoare cu cele ale slavilor de sud și de est, în principal cu ucrainenii (Салманович 1947: 232-233).

Lucrarea *Молдаване. Очерки истории, этнографии, искусствоведения* (1977), sub redacția lui Ia. Grosul este remarcabilă prin trasarea evoluției locuinței moldovenilor din perioada medievală până în secolul XX. Este remarcată dezvoltarea în paralel a locuinței moldovenilor cu locuințele vecinilor ruși, ucrainenii, polonezi și au multe trăsături comune (Молдаване 1977: 158). Sunt prezentate planurile locuinței din regiunile de nord, centru și sud (Молдаване 1977: 164). Autorii subliniază că deși perioada sovietică a determinat apariția proiectelor tipizate ale locuințelor, tradiția populară dăinuie prin păstrarea patrimoniului artistic, arătând și modele ale dezvoltării artistice. Un rol important în decorul casei îl ocupă lemnul cioplit, decor prezent mai mult în raioanele centrale, unde predomină pădurile (Молдаване 1977: 167). În raioanele din nord decorul din lemn este prezent în partea din față a locuințelor, iar la sud lemnul cioplit este proeminent în frontonul casei (Молдаване 1977: 170-171).

Perioada postsovietică a generat noi cercetări ale locuinței tradiționale moldovenești.

A. Furtună analizează într-un articol viziunea cosmogonică românească. Așezarea, curtea, locuința (microcosmosul) sunt imitații ale macrocosmosului,

„căci o nouă lume, oricât de mică ar fi fost, era imaginată și construită după modelul marelui Cosmos” (Furtună 2002: 21). Este analizat simbolismul și reprezentările casei din colinde, Biblie, creația populară.

Este necesar să menționăm monografiile lui V. Malcoci: *Decorul arhitectural în piatră din arta populară moldovenească (sfârșitul sec. al XIX-lea – sec. XX)* (Chișinău: Știința, 2000); *Decorul în lemn din arhitectura populară moldovenească* (Chișinău: Cartea Moldovei, 2006); *Structuri și semnificații mitofolclorice în arhitectura populară din Republica Moldova* (Chișinău: Epigraf, 2021), care sunt dedicate nemijlocit decorului locuințelor moldovenești. Autorul a consacrat ornamenticii și decorului locuinței multiple articole. Într-unul din acestea, V. Malcoci reconsideră substratul simbolic al decorului locuinței tradiționale: „Arhitectura țărănească este un <...> spațiu intim ce conține o mulțime de conotații simbolice, unde decorul arhitectural <...> constituie cheia interpretării și înțelegerii lumii pe care țărănul o trăiește de-a lungul secolelor” (Malcoci 2021a: 249). „Cele mai semnificative și cel mai des folosite elemente de decor și ornamentație țin de cultul solar” (Malcoci 2021a: 250).

Într-un alt articol, V. Malcoci concluzionează că „înțelegerea deplină a casei tradiționale românești necesită, pe lângă aprecierea proporțiilor armonioase ale construcțiilor ca atare, cunoașterea decorului. Simțul decorativ al poporului român, manifestat cu atâta strălucire în toate domeniile artei populare, este prezent și în ornamentarea caselor țărănești. Studiul arhitecturii, efectuat pe o perioadă îndelungată de timp, duce la concluzii interesante cu privire la condiționarea lui de mediul natural, de ocupații, de stadiul dezvoltării tehnicii la un moment dat, de schimbările culturale, diferențiate în decursul timpului. Practicarea anumitor ocupații, legate în mare măsură de același mediu înconjurător, a determinat, de asemenea, modul de organizare a gospodăriei și locuinței. Modalitatea de organizare a caselor țărănești a fost dintotdeauna în concordanță cu peisajul local, cu ocupațiile de bază practicate în timp, marcate de originalitate și funcție estetică care în corelație perfectă cu cea utilitară formează un tot unitar etnocultural” (Malcoci 2021b: 130).

Cercetătoarea L. Chiciuc nu abordează problema locuinței însăși, dar descrie activitatea Institutului Social Român, regionala Chișinău, lista satelor și motivația alegerii satelor, care nu a fost aleatorie, dar bine argumentată. Este explicată metoda cercetării monografice aplicată în timpul campaniilor de teren, care a inclus cercetarea aspectelor caracteristice celor patru cadre ale vieții unității sociale (cosmologic,

biologic, psihologic, istoric), considerate definitorii pentru viața socială a oricărei localități. Locuința făcea parte din cadrul cosmologic, accentul se punea pe raportul dintre natură și locuința oamenilor (Chiciuc 2019: 91).

Articolul *Locuința tradițională din Moldova (sec. XVII–XVIII)*, în două părți, a renumitului etnograf și sociolog Ion Chelcea (1902–1991) a fost publicat postum. Prima parte analizează tehnicile de construcții: tehnica de construcție a casei în ceamur, pentru zona Copanca-Tighina (i se spune „de pământ”); la Sadova-Lăpușna tehnica se numește „valcă”. Tehnica respectivă era întâlnită în zonele lipsite de pădure. Altă tehnică de construcție a casei este numită „în păruială”, cuvânt ce vine de la par(i), întrebuințată la făcutul pereților (Chelcea 2020: 10-11). În cea de-a doua parte, autorul realizează o analiză complexă a particularităților caselor țărănești din Moldova istorică: tipurile de locuințe și evoluția lor pe parcursul secolelor, materialele și tehnicile de construcție utilizate, tipologia pereților și acoperișului, organizarea spațiului locuit, amenajarea interiorului, anexele gospodărești (Chelcea 2021: 88). O concluzie a lui I. Chelcea este că „locuința țărănească tradițională din Moldova – e adevărat – nu este monumentală, dar se află în perfectă concordanță cu mediul geografic și social-istoric” (Chelcea 2021: 102).

O lucrare de sinteză privind patrimoniul cultural al Republicii Moldova este monografia colectivă *Patrimoniul Cultural Național ca resursă pentru o dezvoltare durabilă a Republicii Moldova*, volumul I (Chișinău: Infocus, 2022). Lucrarea este compusă din șase compartimente – Patrimoniul arheologic al Republicii Moldova, Mozaicul arhitectural, Patrimoniul artistic, Patrimoniul etnologic, Peisajele etnografice, Evoluția muzeului ca fenomen sociocultural în spațiul Pruto-Nistean. Capitolul *Cultura materială a românilor/moldovenilor* este semnat de N. Grădinaru. Autoarea prezintă structura satelor basarabene, compusă din „vatra satului, suprafață atribuită construcțiilor din sat și hotarul sau moșia satului, care desemnează zona de activitate economică al acestuia. <...> Uneori în moșia satului sunt construcții gospodărești, locuite temporar, numite odăi, șuri, adăposturi, care, în unele cazuri au format alte sate” (Patrimoniul 2022: 173). Ulterior sunt expuse componentele unei gospodării rurale tradiționale: „Complexul gospodăriei rurale tradiționale cuprinde: casa de locuit, beciul, căsoaia (bucătărie de vară, mai nou – «sarai»), poiata, grajdul, cotețul pentru păsări, sâsâiacul, lojnița, râșnița, bașca. Casa de locuit este elementul principal al gospodăriei țărănești” (Patrimoniul 2022: 173). Este remarcat impactul ocupațiilor și a stării sociale asupra aspectului

locuințelor: „Un rol important în structura și evoluția gospodăriei tradiționale l-au avut ocupațiile, care au dus la crearea de construcții gospodărești cu o funcționalitate și înfățișare aparte, apoi starea social-economică care s-au răsfrânt asupra dimensiunii acareturilor (construcțiilor anexe), uneori și asupra arhitecturii și ornamenticii construcției, factorul geografic, <...> factorul etnic, tradiția locală, materialul de construcție, nivelul de cunoștințe tehnice ale meșterilor-constructori populari” (Patrimoniul 2022: 174). „Casa de locuit tradițională era construită pentru a servi câtorva generații, după care moștenitorii o înlocuiau cu alta mai performantă, corespunzătoare timpurilor noi” (Patrimoniul 2022: 175). Cercetătoarea remarcă deosebirile regionale ale locuințelor și evoluția arhitecturală a locuințelor pentru fiecare regiune. Astfel, la nord casele au acoperișurile în patru ape, casele au verande (cerdac), care în ultimul timp sunt acoperite cu sticlă. Ferestrele mici s-au înlocuit cu o fereastră mare pentru fiecare cameră. În centru se remarcă două zone geografice, păstrându-se planul tricameral și prispa cu șase stâlpi. În zona de Codru se construia din bârne de lemn, apoi, în urma defrișărilor, din schelet de lemn completat cu lut. În partea răsăriteană a zonei centrale, casele erau construite cu pereții din piatră, datorită prezenței pietrei de calcar. În zona de sud se resimte influența coloniilor nemțești din Bugeac. Era specific tipul de casă tricamerală cu acoperișul în patru pante, construită din lampaci și ceamur (Patrimoniul 2022: 175-176). Limita cronologică a caselor vechi și noi se stabilește în anii '50 ai secolului trecut. „Casele bătrânești sunt mici, cu prispa, <...> casele construite după anii '50 sunt de dimensiuni mari și au planificare diferită” (Patrimoniul 2022: 181).

Surse pentru cercetarea locuinței tradiționale pot fi nu doar notele de călătorie, dar și operele artiștilor plastici (Mihail Grecu, Eleonora Romanescu, Igor Vieru ș.a), operele literare ale scriitorilor. Cercetătorul S. Suvac a analizat aspectele etnologice ale locuinței și gospodăriei tradiționale în opera scriitorului Gh. Madan. Atenția lui a fost îndreptată asupra satului său de baștină, Trușeni. În „Scrierile” sale, Gh. Madan descrie gospodăria casnică a unui fruntaș din sat, care este oarecum bogată, conținând casa, căsoaia, grajdul, poiata, șopronul, gojineața, coștireața, beciul, bordeiul, sâsâiacul, țarcul, ieslele, treuca de porci, treuca de păsări etc. Scriitorul povestește despre vechile căsuțe tupilate cu o singură încăpere și cu ferestruicile din bândan (corect e: din stomac de vită) din satele care erau așezate mai mult pe moșiile răzășești (Suvac 2023: 142).

Ultima lucrare pe care o menționăm este studiul lui A. Dolghi privind transformările în locuința din

mediul rural din RSSM (1944–1961). Concluziile autorului sunt următoarele: „Transformările localităților și ale locuințelor erau promovate de administrațiile de nivel local și central ca elemente ale transformării socialiste ale societății, ale ridicării nivelului de trai, ale condamnării reminiscențelor din trecut considerate perimate și care împiedicau dezvoltarea societății. Sovietizarea era echivalentul modernizării și îmbunătățirii condițiilor de viață. Localitățile rurale în ansamblu și casele de locuit, gospodăriile din sate au suportat transformări cu tendințe de a împrumuta elemente urbane, promovate ca modernizatoare” (Dolghi 2023: 395).

În concluzie, vom sublinia că locuința tradițională a românilor din spațiul Pruto-Nistean este un subiect care a atras mereu atenția – de la călători străini până la cercetători. Începând cu secolul al XVIII-lea, am analizat descrierile călătorilor străini, care erau adesea diplomați, apoi descrierile de călătorie în Basarabia care aparțineau savanților și oamenilor de stat. Toți menționează curățenia exterioară și interioară a casei moldovenilor, principalele materiale folosite în construcție (lutul, pământul, paie), prezența lăzii de zestre, covoarelor și broderiilor. Perioada interbelică în istoriografia problemei este marcată de activitatea regionalei Chișinău a Institutului Social Român, care folosea metoda monografică în cercetare, sublinia influența mediului natural asupra alegerii materialelor de construcție a locuințelor, impactul stratificării sociale asupra aspectului gospodăriilor. Perioada sovietică este marcată de lucrări etnografice fundamentale. În privința locuinței moldovenești tradiționale se evidențiază influența tradiției slavilor de sud și est, în special a ucrainenilor. În prezent, acestei teme îi sunt consacrate articole, monografii, capitole în lucrări generalizatoare privind patrimoniul cultural.

Notă

*Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului: 170101 Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural construit, etnografic, arheologic și artistic din Republica Moldova în contextul integrării europene. Acest articol reprezintă partea a II-a a articolului din Revista de Etnologie și Culturologie, volumul XXXV.

Referințe bibliografice / References

Chelcea I. Locuința rurală din Moldova (secolele XVII–XVIII) (II). In: Buletin Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie (Serie Nouă), nr. 35 (48), 2021, 88-105.

Chelcea I. Locuința tradițională din Moldova (sec. XVII–XVIII). In: Buletin Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie (Serie Nouă), nr. 33 (46), 2020, 6-23.

Chiciuc L. Cu privire la cercetările monografice în teren desfășurate de Institutul Social Român din Basarabia (1934–1940). In: Akademos, Revistă de știință, inovare, cultură și artă, nr. 3 (54), 2019, 86-95.

Dolghi A. Transformări în locuința din mediul rural în RSS Moldovenească în anii 1944–1961. In: Cercetarea istorică și culturologică în spațiul unitar european: paradigme, realități, perspective. Conferința științifică (Chișinău, 30 august 2023). Chișinău: CEP UPS „I. Creangă”, 2023, 384-397.

Furtună A. Unele considerente privind spațiul de viață (așezarea, locuința) românesc. In: Revistă de Istorie a Moldovei, nr. 3-4 (51-52), 2002, 21-28.

Guja P. Natura și omul la Nișcani (observări antropogeografice). In: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia. Tom. I. Chișinău: Tiparul moldovenesc, 1937, 39-55.

Malcoci V. Substratul simbolic al ornamenticii și decorului locuinței tradiționale moldovenești. In: Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului. Conferință științifică (Chișinău, 26 martie 2021). Seria 23. Chișinău: CEP UPS „I. Creangă”, 2021a, 249-253.

Malcoci V. Tipologii constructiv-decorative în arhitectura vernaculară din Moldova. In: Cercetarea, dezvoltarea și inovarea din perspectiva eticii globale. Conferință științifică (Chișinău, 16 aprilie 2021). Ediția a 2-a. Chișinău: Tehnica-UTM, 2021b, 124-130.

Năstase Gh. I. Locuința din satul Copanca (Evoluție, materiale, tipuri și adaptare la mediul fizic și uman). In: Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României: Regionala Chișinău. Tom. II. Chișinău: Tiparul moldovenesc, 1938, 179-190.

Panaitecu P. P. Călători poloni în Țările Române. Academia Română. Studii și cercetări XVII. București: Cultura Națională, 1930.

Patrimoniul cultural național ca resursă pentru o dezvoltare durabilă a Republicii Moldova. Vol. I (Institutul Patrimoniului Cultural). Chișinău: Infocus, 2022.

Suvac S. Descrieri etnologice ale locuinței și gospodăriei tradiționale în opera lui Gheorghe V. Madan. In:

Studii culturale, vol. IV. Simpozionul Național de Studii Culturale, ed. a 4-a (Chișinău, 28 septembrie 2022). Chișinău: Notograf Prim, 2023, 141-146.

Дедлов В. Вокруг России. Польша, Бессарабия, Крым, Урал, Финляндия, Нижний. Портреты и пейзажи. С. Петербург: М. М. Ледерле и К°, 1895. / Dedlov V. Vokrug Rossii. Pol'sha, Bessarabiia, Krym, Ural, Finliandiia, Nizhnii. Portrety i peizazhi. S. Peterburg: M. M. Lederle i K°, 1895.

Защук А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область. Санкт-Петербург: Типография Э. Веймара, 1862. / Zashchuk A. Materialy dlia geografii i statistiki Rossii, sobrannye ofitserami general'nogo shtaba. Bessarabskaia oblast'. Sankt-Peterburg: Tipografiia E. Veimara, 1862.

Молдаване. Очерки истории, этнографии, искусствоведения. Отв. ред. Я. С. Гросул. Кишинев: Штиинца, 1977. / Moldavane. Moldavane. Ocherki istorii, etnografii, iskusstvovedeniia. Otв. red. Ia. S. Grosul. Kishinev: Shtiintsa, 1977.

Надеждин Н. И. Прогулки по Бессарабии, 1840. / Nadezhdin N. I. Progulki po Bessarabii, 1840. <https://proza.ru/2015/09/07/826> (vizitat 22.06.2024).

Салманович М. Я. Жилище коренного населения Молдавской ССР. In: Советская этнография, №. 4, 1947, 209-233. / Salmanovich M. Ia. Zhilische korenного naseleniia Moldavskoi SSR. In: Sovetskaia etnografiia, no. 4, 1947, 209-233.

Ecaterina Pihurov (Chișinău, Republica Moldova). Cercetător științific, Institutul Patrimoniului Cultural.

Екатерина Пихуров (Кишинев, Республика Молдова). Научный сотрудник, Институт культурного наследия.

Ekaterina Pihurov (Chisinau, Republic of Moldova). Researcher, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: ecaterinaoprea92@gmail.com

ORCID: 0009-0004-5465-5245